

**Universiteit
Leiden**

Instituut Politieke
Wetenschap

Voorkeurstemmen, lijstpositie en het verkiezen van vrouwen

Een effectiviteitsanalyse van de voorkeurstem op een vrouw tijdens
de Provinciale Statenverkiezingen

Scriptie Nederlandse Politiek

Begeleider: M. Nagtzaam

17-06-2019

Mindy de Jong

1670662

mindydejong@live.nl

Woordenaantal: 8998

Inhoudsopgave

1. Introductie	p.3
2. Theoretisch kader	p.6
2.1 <i>Personalisering van de politiek</i>	p.6
2.2 <i>De voorkeurstem</i>	p.7
2.3 <i>Het belang van lijstpositie</i>	p.9
2.4 <i>Stemadvies campagne Stem Op Een Vrouw</i>	p.10
3. Methode	p.11
4. Bevindingen en analyse.....	p.15
5. Conclusie en discussie	p.23
6. Bibliografie	p.27
7. Bijlagen.....	p.29

1. Introductie

In 2019 viert Nederland honderd jaar algemeen kiesrecht. Precies een eeuw geleden werd het ook voor vrouwen mogelijk om hun stem uit te brengen bij verkiezingen. Vanaf het moment dat Suze Groeneweg in 1918 door middel van het in 1917 ingevoerde passieve vrouwenkiesrecht als allereerste vrouw in de Tweede Kamer werd gekozen, steeg de vertegenwoordiging van vrouwen in het Nederlandse parlement tot 2010 vrijwel aanhoudend. Het aandeel vrouwen in de Tweede Kamer bereikte in 2010 het record van maar liefst 41% (Atria, 2017). De laatste jaren lijkt het aantal vrouwelijke vertegenwoordigers in de politiek echter af te nemen. Na de verkiezingen van 2017 blijkt slechts 35% van de Tweede Kamerleden vrouw te zijn en ook de representatie van vrouwen binnen het gemeentelijk en provinciebestuur blijft achter (Atria, 2017). Deze daling in het aantal vrouwelijke vertegenwoordigers in de politiek zou mogelijk voor een deel verklaard kunnen worden door de opkomst en electorale successen van nieuwe, door mannen gedomineerde partijen, zoals DENK, PVV, 50PLUS en FvD (Bolwijn, 2019).

Vrouwen zijn op alle politieke niveaus ondervertegenwoordigd. Deze ondervertegenwoordiging is op zijn minst zorgelijk, al dan niet problematisch. Evenredige vertegenwoordiging van man en vrouw in de politiek van is namelijk van groot belang. Evenredige vrouwelijke vertegenwoordiging in de politiek zou niet alleen gendergelijkheid in het politieke proces garanderen en daarmee de legitimiteit van besluitvorming vergroten, ook zou het helpen om belangrijke sociaaleconomische kwesties meer onder de aandacht te brengen, zoals het voeren van gezinsvriendelijk beleid en het stimuleren van gelijke lonen (OECD, 2013, p.126). Er zijn empirische aanwijzingen dat vrouwelijke politieke vertegenwoordigers succesvoller zijn in het in acht nemen van de belangen van vrouwen en deze vervolgens te vertalen in daadwerkelijk beleid (Bühlman & Schädel, 2012; Childs & Withey, 2004). Vrouwen zouden een onderscheidende groepsidentiteit hebben die voornamelijk gebaseerd is op gedeelde gemeenschappelijke belangen op het gebied van kwesties als abortus, kinderopvang of gelijke kansen in het onderwijs en de beroepsbevolking (Philips, 1995). Daarnaast zou een toenemende vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek de politieke betrokkenheid van vrouwen bevorderen (Bühlman & Schädel, 2012, p.109).

De ondervertegenwoordigingsproblematiek van vrouwen in de politiek is niet onopgemerkt gebleven. Zo is in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 de campagne ‘Stem op een Vrouw’ gestart. De campagne had als doelstelling de politieke representatie en emancipatie van vrouwen in de politiek te verbeteren. De organisatie achter

‘Stem op een Vrouw’ spoorde kiezers aan om op een effectievere manier gebruik te maken van hun voorkeurstem om er op deze manier voor te zorgen dat meer vrouwen in de politiek worden verkozen. Dit deden zij door middel van het uitbrengen van verschillende stemadviezen. De campagne heeft nu gedurende drie verkiezingen gelopen, tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018 en tijdens de Provinciale Staten- en Waterschapsverkiezingen van maart 2019. Bij al deze verkiezingen zijn er meer voorkeurstemmen uitgebracht dan de jaren daarvoor (StemOpEenVrouw, z.d.). Dit heeft er uiteindelijk in geresulteerd dat zestien vrouwen bij de verkiezingen van 2019 puur op basis van voorkeurstemmen een zetel in de Provinciale Staten hebben weten te bemachtigen. Ditzelfde was het geval voor 26 vrouwen bij de Waterschapsverkiezingen (StemOpEenVrouw, z.d.). Het percentage vrouwen in de Provinciale Staten is in de laatste verkiezingen daarmee iets gestegen: van 31,5 naar 33,2 procent (Binnenlands Bestuur, 2019). Of deze “successen” voornamelijk het resultaat zijn van de campagnes van Stem op een Vrouw of niet, al met al lijkt er op basis van de verkiezingsuitslagen en de toegenomen media-aandacht sprake te zijn van een toegenomen volkswil om meer vrouwen de politiek in te krijgen, ofwel van beter geïnformeerde kiezers die hun voorkeurstem op een vrouw op een effectievere manier uitbrengen.

De betekenis achter een (voorkeur)stem op een vrouw kan expressief of instrumenteel zijn. Op het moment dat een stem op een vrouw enkel is bedoeld als aanmoediging van vrouwelijke politici, spreekt men van een expressief motief. Van een instrumenteel motief is sprake zodra de kiezer met zijn stem wel daadwerkelijk een verschil zou willen proberen te maken, namelijk om meer vrouwen in de politiek te krijgen (Heyndels, Jottier & Wille, 2008, pp.140-141). De stemadviezen die zijn uitgebracht door ‘Stem op een Vrouw’ zouden daarom van invloed kunnen zijn op kiezers die hun stem op basis van instrumentele overtuiging uitbrengen. Enigszins opmerkelijk hierbij is dat voornamelijk hogeropgeleide en geïnteresseerde burgers op kandidaten stemmen die toch al verkozen zouden worden (Van Holsteyn & Andeweg, 2012). Als de kiezer vanuit een instrumenteel motief een voorkeurstem uitbrengt op een toch al kansrijke kandidaat, zou dit in de woorden van Van Holsteyn & Andeweg weinig zin hebben en ‘nogal futiel’ zijn.

Het doel van dit onderzoek is om middels een data analyse en data vergelijking van de verkiezingsuitslagen van de Provinciale Statenverkiezingen van 2015 en 2019 een beter zicht te krijgen op hoe effectief de voorkeurstemmen op een vrouw daadwerkelijk zijn uitgebracht. Daarnaast zal er gekeken worden of er een mogelijke verbetering in deze effectiviteit heeft plaatsgevonden bij de verkiezingen in 2019 ten opzichte van 2015 en hoe belangrijk de

lijstpositie van de kandidaat hierbij is geweest. De vraag die in dit onderzoek centraal zal staan luidt daarom: *In hoeverre worden de voorkeurstemmen op een vrouw tijdens de Provinciale Statenverkiezingen op een effectieve manier ingezet om meer vrouwen in de politiek te krijgen?* De hoofdvraag zal aan de hand van een aantal deelvragen en vergelijkingen worden gespecificeerd en beantwoord.

Dit onderzoek poogt hiermee een bijdrage te leveren aan de wetenschappelijke kennis rondom het inzetten van een voorkeurstem tijdens verkiezingen, in het bijzonder gericht op de voorkeurstem op een vrouw; een onderwerp waar nog relatief weinig over bekend is. De toegenomen aandacht voor individuele (vrouwelijke) kandidaten in de politiek evenals onderzoek naar de voorkeurstem plaatst zich binnen het onderzoek naar het zogenoemde fenomeen van personalisering van de politiek, ofwel het proces waarbij individuele politici steeds belangrijker worden, ten koste van de collectiviteit van een partij (Karvonen, 2010, p.4).

Daarnaast draagt onderzoek naar stemgedrag in combinatie met onderzoek naar de werking van een dergelijke interventie als die van ‘Stem op een Vrouw’ een maatschappelijk belang. Op basis van een evaluatie van de verkiezingsresultaten van twee verschillende verkiezingsjaren en de werking van een interventie van ‘Stem op een Vrouw’ kan het stemgedrag van kiezers beter in kaart worden gebracht en wordt het door deze inzichten mogelijk aanbevelingen te doen voor toekomstige interventies. Een goed werkende interventie zou daarmee bij kunnen dragen aan het oplossen van het maatschappelijke probleem van ondervertegenwoordiging van vrouwen in de politiek.

Waar al eerder onderzoek gedaan is naar de effectiviteit en het bereik van de campagne ‘Stem op een Vrouw’ op nationaal niveau (Van der Plas, 2018), onderscheidt dit onderzoek zich hiervan door zich onder meer te focussen op een nieuwe en geheel verschillende casus, namelijk de Provinciale Statenverkiezingen. In dit onderzoek zal niet enkel gefocust worden op de effectiviteit van de campagne ‘Stem op een Vrouw’, ook zullen nieuwe én extra elementen in de analyse naar de effectiviteit van de uitgebrachte voorkeurstemmen op vrouwelijke kandidaten worden toegepast. Enerzijds is dit een noodzakelijk gevolg van het ontbreken van peilingen op provinciaal niveau, anderzijds is ervoor gekozen om extra analyses naar de stemverdeling op vrouwelijke kandidaten in het onderzoek op te nemen om het onderzoek in een iets breder perspectief binnen de studie naar voorkeurstemmen te plaatsen en tegelijkertijd de conclusies uit het onderzoek te versterken.

2. Theoretisch Kader

2.1 Personalisering van de politiek

In de laatste decennia heeft een groeiend aantal onderzoeken zich geconcentreerd op de steeds sterker wordende relatie tussen de persoonlijkheid van de politicus en het functioneren van de representatieve democratie, in het bijzonder op het proces van personalisering in de politiek (Karvonen,2010; Rahat&Shaefer,2007; McAllister,2007). Op basis van de bestaande literatuur kan worden opgemaakt dat personalisering op verschillende manieren plaats zou kunnen vinden in verschillende contexten. Een veelvuldig aangehaalde definitie van personalisering die deze verschillende manieren en contexten waarin personalisering plaatsvindt omschrijft, is die van Rahat en Sheaffer. Volgens de opvatting van Rahat en Sheaffer valt het concept van personalisering onder te verdelen in drie verschillende categorieën. Allereerst zou er sprake kunnen zijn van institutionele personalisering, waarbij er meer nadruk wordt gelegd op individuele politici als een gevolg van aanpassingen van instituties. Daarnaast zou er sprake kunnen zijn van media personalisering wanneer de media meer aandacht schenken aan individuele kamerleden dan aan politieke partijen. Bij de derde en laatste categorie zou er sprake zijn van enerzijds politici die zich individueler zouden gaan opstellen en anderzijds kiezers die een persoon boven de partij verkiezen (Rahat & Sheaffer, 2007). Het effect van personalisering in de politiek als gevolg van een (of een combinatie) van deze ontwikkelingen, zou voor een deel zichtbaar kunnen zijn in het aantal voorkeurstemmen dat bij verkiezingen wordt uitgebracht.

Binnen de Nederlandse context zou de personalisering van de politiek zich hebben ontwikkeld vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw. Sinds eind jaren '60 hebben zich grote electorale en politieke verschuivingen voorgedaan. Tot zo'n vijftig jaar geleden was er sprake van een verzuilde samenleving. De samenleving was verdeeld onder verschillende sociale scheidslijnen die zich vormden op basis van religie en klasse. Deze sociale scheidslijnen waren van grote invloed op de partijkeuze en gaf structuur aan het kiesgedrag (Andeweg & Irwin, 2014). Kiezers identificeerden zichzelf indirect met een partij die verbonden was aan dezelfde religie en klasse waarmee kiezers zich direct mee identificeerden (Thomassen&Rosema, 2009). In de loop der jaren zijn de scheidslijnen vervaagd en vond de ontzuiling plaats. Het veranderen en verzwakken van fundamentele sociale structuren zou ertoe hebben geleid dat andere factoren dan collectieve loyaliteit en identiteit vandaag de dag ten grondslag liggen aan het politieke gedrag en voorkeuren van kiezers. Een van de factoren die aan belang heeft gewonnen is de rol

van individuele politici en van politici als personen in het bepalen van hoe burgers de politiek zien en hoe zij hun politieke voorkeuren uiten (Karvonen, 2010, pp.1-2). In deze periode begon de trend van personalisering, waarbij de focus verschoof van partij en beleidsinhoudelijke punten naar de politicus en zijn persoonlijkheden (Karvonen, 2010).

Over hoe groot de invloed van de individuele politicus op het electorale proces precies is bestaat nog veel discussie. Waar enerzijds verschillende politicologen de groeiende invloed van de politicus als individu sterk benadrukken (Wattenberg, 1991; Van Aelst, 2002), wordt dit effect anderzijds door een aantal onderzoekers minder sterk ondersteund (Van Holsteyn & Andeweg, 2008; Kriesi, 2012). Van Holsteyn & Andeweg tonen in hun onderzoek aan dat veruit de meeste kiezers in hun stemkeuze nog altijd de preferentie geeft aan de partij boven de persoon. Het onderzoek wees onder meer uit dat 77% van de ondervraagden die hun stem tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 op de lijsttrekker hadden uitgebracht primair bedoeld was als stem op de partij en niet zozeer als een stem op het individu. Bovendien bleek uit het onderzoek dat op het moment dat de persoon op wie de ondervraagden hun stem hadden uitgebracht op de lijst van een andere partij zou hebben gestaan, zij niet meer op deze persoon zouden stemmen, maar op een ander persoon die op de lijst van de beoogde partij zou staan (Van Holsteyn & Andeweg, 2008). Kortom, hoe groot de invloed van de personalisering van de politiek precies is en waar personalisering daadwerkelijk plaatsvindt, bestaat nog onduidelijkheid over. Desalniettemin bevestigt Voerman dat er wel degelijk sprake is van een “onmiskkenbare verpersoonlijking van de (Nederlandse) politiek” (Voerman, 2007, p.18).

2.2 De voorkeurstem

Naast dat er sprake is van een toename in aandacht voor politieke leiders, is er ook voor andere individuele Kamerleden meer aandacht gekomen. De absolute en procentuele toename van het aantal voorkeurstemmen dat bij verkiezingen is uitgebracht zou hier aan aanwijzing van zijn (Van Holsteyn & Andeweg, 2012). Onder voorkeurstemmen wordt verstaan alle stemmen die op een andere kandidaat dan de nummer één worden uitgebracht (Andeweg & Irwin, 2014, p. 102). Het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen is in de laatste jaren opmerkelijk toegenomen bij zowel de Tweede Kamerverkiezingen als de Gemeenteraadsverkiezingen en de Provinciale Staten- en Waterschapsverkiezingen. Voor de Provinciale Statenverkiezingen geldt dat in 2019 749.956 voorkeurstemmen meer zijn uitgebracht dan bij de verkiezingen van 2015. Relatief gezien is het aantal voorkeurstemmen in 2019 gestegen met 3.32% (data.overheid.nl). De voorkeurstem kan worden beschouwd als een uiting van decentrale personalisering (Wauters et al, 2015). Hierbij wordt de aandacht verdeeld over de verschillende politici binnen een

politieke partij of institutie (Balmas et. al., 2014,p.37). Door middel van voorkeurstemmen kunnen kiezers in een bepaalde mate invloed uitoefenen op het aanwijzen van volksvertegenwoordigers. Zodra een kandidaat in Nederland de voorkeursdrempel behaalt als gevolg van een groot aantal ontvangen voorkeurstemmen, kan een kandidaat onder de voorwaarde dat de partij genoeg zetels heeft behaald een hogergeplaatste kandidaat passeren (Andeweg & Irwin, 2014, p.107). Bij het bestuderen van de voorkeurstem hier in Nederland is het allereerst van belang om te benadrukken dat in de huidige stemprocedure het voor kiezers niet mogelijk is om alleen op een partij te stemmen; een stem wordt altijd uitgebracht op een persoon. Het Nederlandse kiessysteem verplicht dus om een stem op een persoon uit te brengen en daarmee dus ook indirect het maken van een keuze tussen het stemmen op een man of een vrouw.

Onderzoeken van Van Holsteyn & Andeweg naar de voorkeurstem in Nederland wijzen op een aantal voorspellende factoren voor het uitbrengen van een voorkeurstem. Op basis van het onderzoek kan geconcludeerd worden dat op nationaal niveau voorkeurstemmen vaker worden uitgebracht door vrouwelijke, hoogopgeleide en geïnteresseerde kiezers met politiek zelfvertrouwen (2012, p.183). Een andere belangrijke voorspeller van stemkeuze die voor dit onderzoek het meest interessant is, is geslacht. Uit onderzoek van Van Holsteyn & Andeweg (2012) blijkt dat voor zo'n 30 procent van de voorkeurstemmers in 2002 tot zo'n 40 procent in 2003 het feit dat de kandidaat een vrouw was de belangrijkste overweging geweest in het uitbrengen van hun voorkeurstem. De studie van Holli & Wass (2010) naar het effect van geslacht op stemgedrag tijdens de parlementaire verkiezingen in Finland toont aan dat vrouwen eerder op een kandidaat van hun eigen geslacht stemmen dan mannen (p.622). Het uitbrengen van een stem op een kandidaat van hetzelfde geslacht wordt ook wel omschreven als "*gender-based voting*" (Plutzer & Zipp, 1996). De suggestie dat het geslacht van een kandidaat kan dienen als heuristiek in het uitbrengen van een voorkeurstem wordt onder meer gedaan in het onderzoek van McElroy & Marsh (2010). Kiezers zouden descriptieve overeenkomsten, zoals geslacht, tussen hen en de kandidaten veralgemenen naar substantiële of inhoudelijke overeenkomsten (De Leeuw, 2017, p.142). Vrouwen zouden eerder geneigd zijn om hun stem uit te brengen op vrouwelijke kandidaten dan op mannelijke kandidaten door het zogenoemde '*gender affinity affect*'. Volgens Dolan (2008) zouden vrouwen hun stem op een vrouwelijke kandidaat uitbrengen op basis van gevoelens van groepssolidariteit of omdat zij descriptieve vertegenwoordiging zoeken. Hiermee wordt bedoeld dat vrouwelijke stemmers die zich bewust zijn van de ondervertegenwoordiging van vrouwen in gekozen politieke functies hun stem uitbrengen op een vrouwelijke kandidaat omdat zij de status-quo willen veranderen (Dolan,

p.79, 2008). De aanwezigheid van vrouwelijke vertegenwoordigers blijkt van cruciaal belang te zijn om te zorgen dat kwesties die voor vrouwen erg belangrijk zijn niet over het hoofd worden gezien (Erzeel, 2012). Geslacht kan daarom een signaal zijn voor vrouwen om te stemmen op een vrouwelijke kandidaat om ervoor te zorgen dat hun groepsbelangen worden vertegenwoordigd.

2.3 *Het belang van de lijstpositie*

In Nederland hebben zowel de lijstpositie als het aantal voorkeurstemmen invloed op welke kandidaten verkozen worden. Een stem wordt in Nederland altijd uitgebracht op een individuele kandidaat. Ontvangt een kandidaat genoeg voorkeurstemmen en behaalt hij of zij de voorkeursdrempel en heeft de partij genoeg zetels behaald, dan wordt deze kandidaat verkozen (Andeweg & Irwin, 2014, p.107). Dit zou ten koste kunnen gaan van hoger geplaatste kandidaten. In Nederland zouden voorkeurstemmen echter maar een hele kleine invloed hebben op de uiteindelijke zetelverdeling, zo stelt Karvonen in een van zijn werken. De invloed van voorkeurstemmen op wie daadwerkelijk verkozen wordt in de volksvertegenwoordiging wordt volgens hem in zeer grote mate overheerst door het effect van lijstvolgorde. Het Nederlandse kiessysteem wordt daarom door Karvonen bestempeld als een systeem van “zwakke” voorkeurstemmen (Karvonen, 2004, p.207).

Empirisch onderzoek heeft aangetoond dat de lijstpositie van een kandidaat een van de cruciale factoren is die het individuele electorale succes verklaart. Een mogelijk mechanisme dat hier een verklaring voor biedt is het *primacy-effect*: de vooringenomenheid van de kiezers ten aanzien van de eerste optie van een geaggregeerde lijst. Het *primacy-effect* stelt dus dat er een voordeel is voor de kandidaten die bovenaan de lijst staan en zij altijd meer stemmen ontvangen. (Van Erkel & Thijssen, 2016, p.252).

Lijstpositie is dus belangrijk, maar neemt niet weg dat de kiezer wel de mogelijkheid heeft de lijstvolgorde te doorbreken. Om meer vrouwen in de politiek te krijgen door middel van het doorbreken van de lijstvolgorde zou er op een effectievere manier gebruik gemaakt moeten worden van de voorkeurstem. Kijkend naar het aantal aantal uitgebrachte voorkeurstemmen op een vrouw op nationaal niveau, blijkt namelijk dat kiezers vaak hun stem uitbrengen op vrouwelijke kandidaten die hooggeplaatst staan op de lijst en op basis van hun lijstpositie in principe al verzekerd waren van een zetel. Op het moment dat er enkel wordt gekeken naar het aantal uitgebrachte stemmen op vrouwelijke kandidaten zonder dat de hooggeplaatste vrouw hierin wordt meegenomen, blijkt dat er nauwelijks meer sprake te zijn

van een afwijking tussen het aantal voorkeurstemmen dat behaald is door mannen en vrouwen (Van Holsteyn & Andeweg, 2012, p. 181).

2.4 Stemadvies campagne 'Stem Op Een Vrouw'

De campagne 'Stem Op Een Vrouw' werd een aantal maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 gelanceerd en had als doel de politieke representatie en emancipatie van vrouwen in de politiek te verbeteren. Het succes van deze campagne zou voor een groot deel terug te lezen zijn in de uiteindelijke stemresultaten van de verkiezingen. Als de stemadviezen die organisatie had uitgebracht door vele kiezers zou zijn opgevolgd, zou dit moeten resulteren in meer stemmen op een vrouw lager op de kieslijst. Stichting 'Stem op een Vrouw' bracht drie verschillende stemadviezen uit die kiezers konden opvolgen bij het uitbrengen van hun stem. Stemadvies 1: "Stem op de eerste vrouw op de lijst die volgens de peilingen geen zetel krijgt." Stemadvies 2: "Stem willekeurig op een van de vrouwen op de kandidatenlijst die volgens de peilingen geen zetel krijgt". Stemadvies 3: "Stem willekeurig op een vrouw (ongeacht haar positie op de lijst)". De stichting noemt hun eerste campagne een groot succes; drie "onverkiesbare" vrouwen werden via voorkeurstemmen verkozen. De campagne liep door tijdens de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018, waar uiteindelijk tientallen vrouwen door voorkeurstemmen werden verkozen, en tijdens de Provinciale Statenverkiezingen van 2019, waar 16 vrouwen die boven een hoger op de kieslijst geplaatste man stonden met voorkeurstem werden verkozen (StemOpEenVrouw, z.d.).

Bij het stemadvies voor de Provinciale Statenverkiezingen moest echter een kanttekening worden geplaatst, gezien er op dit niveau geen peilingen beschikbaar zijn. Er werd nog steeds geadviseerd om op een laaggeplaatste vrouwelijke kandidaat die buiten de peilingen zou vallen te stemmen en de nationale peilingen hiervoor te volgen die zijn gebaseerd op het aantal zetels van de Tweede Kamer (150). Dit zou allereerst betekenen dat niet alle regionaal verkiesbare partijen hierin zijn meegenomen, de kiezer zou zelf moeten nagaan welke partijen in zijn of haar provincie deelnamen. Daarnaast werd het advies uitgebracht om het aantal zetels in de peilingen ongeveer door drie te delen, gezien de Provincies tussen de 39 en 55 zetels verdelen. Dit zou dan de peiling zijn voor jouw provincie (StemOpEenVrouw, z.d.). Ter illustratie: de provincie Utrecht telt 49 statenleden en het gepeilde aantal zetels voor GroenLinks staat op nationaal niveau op 18. Volgens 'Stem op een Vrouw' zou men de gepeilde 18 zetels moeten delen door 3. De uitkomst, zes zetels, zou volgens hen de peiling zijn die men zou moeten aanhouden. Als we hoofdadviser zoals vermeld op hun website aanhouden, namelijk: "(...) Stem daarom op vrouwen die lager op de kieslijst staan en die op

basis van de peilingen niet verkozen zouden worden” (StemOpEenVrouw, z.d), zou men volgens dit advies op een vrouw moeten stemmen die na plek 6 op de lijst verkiesbaar staat. In de volgende paragraaf zullen op basis van enkele deelvragen de verwachtingen als gevolg van de campagne worden besproken.

3. Onderzoeksmethode

De centrale vraag van dit onderzoek luidt: *In hoeverre worden de voorkeurstemmen op een vrouw tijdens de Provinciale Statenverkiezingen op een effectieve manier ingezet om meer vrouwen in de politiek te krijgen?*. Om deze vraag te beantwoorden zal er gebruik moeten worden gemaakt van verschillende deelvragen en vergelijkingen. Om een beter inzicht te krijgen in het kiesgedrag tijdens de Provinciale Statenverkiezingen en om te kijken of er een mogelijk positieve ontwikkeling heeft plaatsgevonden in het aantal effectief uitgebrachte voorkeurstemmen op een vrouw, zullen de verkiezingsuitslagen van 2015 en 2019 worden bestudeerd en met elkaar worden vergeleken. Allereerst zal er verduidelijkt worden hoeveel kandidaten daadwerkelijk de lijstvolgorde hebben doorbroken in 2015 en 2019. Onder kandidaten die de lijstvolgorde hebben doorbroken wordt verstaan alle kandidaten die zich enkel op basis van voorkeurstemmen en het behalen van de voorkeursdrempel van een zetel in de Provinciale Staten hebben weten te verzekeren, en niet dankzij hun positie op de lijst. Een positief effect van de campagne van ‘Stem op een Vrouw’ zou een toename in het aantal kandidaten die de lijstvolgorde hebben doorbroken moeten laten zien. Deelvraag 1 luidt daarom: *Bestaat er een substantieel verschil tussen het aantal kandidaten, in het bijzonder vrouwelijke kandidaten, die de lijstvolgorde hebben doorbroken in 2019 ten opzichte van 2015?* Er zal gebruik gemaakt worden van de openbare datasets ‘Verkiezingsuitslag Provinciale Staten 2015’ en ‘Verkiezingsuitslag Provinciale Staten 2019’ die beschikbaar zijn op data.overheid.nl. De kandidatenlijsten van de verschillende provincies en kieskringen en de databestanden met daarin de definitieve verkiezingsuitslagen zullen op kieskring niveau worden geanalyseerd. Voor het jaar 2019 ontbrak een hoeveelheid data betreffende het geslacht van kandidaten. Het geslacht en in verschillende gevallen ook de voornamen van kandidaten stonden niet op de kandidatenlijsten vermeld. Dit had in ieder geval betrekking op alle kandidaten van Forum voor Democratie, Jezus Leeft en de Staatkundig Gereformeerde Partij. Ook bij het overgrote deel van de kandidaten van Partij van de Dieren ontbrak deze informatie.

Het geslacht van deze kandidaten is achterhaald via het internet en het telefoonboek. Tevens is voor enkele kandidaten waarover geen informatie online beschikbaar was contact opgenomen met het betreffende partijbureau.

Zoals eerder genoemd blijkt uit onderzoek van Andeweg en Van Holsteyn (2012) dat op nationaal niveau kiezers vaak hun stem uitbrengen op vrouwelijke kandidaten die hooggeplaatst op de lijst staan en er nauwelijks meer sprake is van een afwijking van het aantal voorkeurstemmen dat op mannen en vrouwen wordt uitgebracht zodra de hooggeplaatste vrouw hier niet meer in mee wordt genomen. Het is echter de vraag of deze bevinding ook geldt voor de Provinciale Statenverkiezingen van 2019, met name gezien het feit dat er nu in de aanloop naar drie verschillende verkiezingen door de campagne ‘Stem op een Vrouw’ kiezers werden aangespoord om op vrouwen te stemmen die een lagere positie innamen op de lijst. Door een analyse te maken waarin de eerste vrouw wél is meegenomen te vergelijken met een analyse waarin de eerste vrouw niet is meegenomen, zou hier meer duidelijkheid over moeten geven. Vrouwelijke lijsttrekkers zijn hierbij niet opgenomen in het gemiddelde aantal stemmen dat een vrouw heeft ontvangen in de vergelijking met het aantal stemmen dat de eerste vrouw buiten de peiling heeft ontvangen, gezien het onduidelijk is of een stem op een vrouwelijke lijsttrekker een stem op de partij of op een individu is. Op deze manier zal deelvraag 2 worden beantwoord: *Is er sprake van een substantiële afwijking in het aantal voorkeurstemmen dat op mannen en vrouwen is uitgebracht en blijft dit zo op het moment dat de hooggeplaatste vrouw niet meer in de analyse is meegenomen?* Mocht er nu wel of niet sprake zijn van een afwijking in het aantal voorkeurstemmen dat op mannen en vrouwen wordt uitgebracht zodra de hooggeplaatste vrouw niet meer in de analyse mee is genomen, wordt er wel verwacht dat er in ieder geval wel een toegenomen afwijking te vinden is in het aantal voorkeurstemmen dat een vrouwelijke kandidaat, die niet de lijsttrekker of eerste andere vrouwelijke kandidaat is op de lijst, heeft verkregen in 2019 ten opzichte van 2015. Dit zou kunnen dienen als indicatie van het succes van de campagne ‘Stem op een Vrouw’ als mogelijke oorzaak van het effectiever uitbrengen van een voorkeurstem op een vrouw om op deze manier meer vrouwen de politiek in te krijgen. Nog belangrijker voor dit onderzoek is om te kijken naar een vergelijking van het verschil in het gemiddelde aantal stemmen dat een man verkreeg en het gemiddelde aantal stemmen dat op een vrouwelijke kandidaat werd uitgebracht wanneer de eerste vrouw op de lijst niet in de analyse is opgenomen voor het jaar 2015 en 2019. De verwachting is dat de invloed van de eerste vrouw op de lijst kleiner is in 2019 ten opzichte van 2015.

Vervolgens zal er bij deelvraag 3 worden gekeken naar de effectiviteit van de uitgebrachte voorkeurstemmen op vrouwen: *Zijn de voorkeurstemmen op een effectievere manier uitgebracht op vrouwelijke kandidaten in 2019 ten opzichte van 2015?* Om antwoord te krijgen op deze vraag zal opnieuw gebruik gemaakt worden van dezelfde datasets en zal er een analyse worden gemaakt van de voorkeurstemverdeling over de kandidaten op basis van lijstpositie, ongeacht de uiteindelijke verkregen zetels door de partij. Om deze effectiviteit te kunnen meten zal er gekeken worden naar het eerste stemadvies van de campagne ‘Stem op een Vrouw’. Op basis van de nationale peilingen die reeds voor de verkiezingen in 2015 en 2019 zijn uitgebracht zal het aantal gepeilde zetels per partij gedeeld worden door drie, om vervolgens in kaart te brengen op welke positie op de lijst de eerste vrouw stond die buiten de peilingen viel. Er zal gebruik gemaakt worden van de peilingen van Peilingwijzer. De Peilingwijzer is een statistisch model dat door de peilingen van Ipsos/EenVandaag, Kantar en I&O Research (en Peil.nl voor 2015) te combineren een schatting van de politieke krachtsverhoudingen weergeeft. Hierbij zal gebruik worden gemaakt van de meest recente peiling die voor de verkiezingen in 2015 en 2019 is uitgebracht. Wanneer de kiezer daadwerkelijk het motief zou hebben gehad om een van de stemadviezen van ‘Stem op een Vrouw’ op te volgen, zou men mogen verwachten dat zij dan ook kort voor de verkiezingen de peilingen zouden hebben geraadpleegd. Aangezien het advies van ‘Stem op een Vrouw’ aanstuurde om de nationale peilingen te volgen, kunnen de provinciale partijen die niet op nationaal niveau meedoen niet in de analyse meegenomen kunnen worden. Om deze reden zullen in deze analyse enkel de partijen worden meegenomen die ook op nationaal niveau mee hebben gedaan in de verkiezingen én die aan allebei de nationale verkiezingen mee hebben gedaan. In lijn met het advies van ‘Stem op een Vrouw’ zal de analyse als volgt worden uitgevoerd. Stel de VVD stond in 2015 op 21 zetels bij de slotpeiling van Peilingwijzer dan zal er door middel van de rekensom $(21 \div 3)$ gekeken worden naar het aantal stemmen dat de eerste vrouw na positie 7 heeft gekregen. Het verwachte aantal zetels zal altijd naar boven en op een geheel getal worden afgerond. De berekende zetelaantallen per partij op provinciaal niveau, op basis van de nationale slotpeilingen van Peilingwijzer, staan gepresenteerd in Bijlage I.

De verwachting is dat, onder de aanname dat de voorkeurstem is uitgebracht ‘omdat het een vrouw is’, het percentage stemmen dat effectief is uitgebracht hoger is in 2019 dan in 2015, mogelijk als gevolg van de ‘Stem op een Vrouw’ campagne. Als dit advies zou hebben gewerkt, dan zou de eerste vrouw die buiten het aantal gepeilde aantal zetels op de lijst staat in 2019 relatief meer stemmen moeten hebben ontvangen dan in 2015.

Ten behoeve van de uitvoerbaarheid van dit onderzoek is ervoor gekozen om enkel te kijken naar één provincie voor de analyse naar het mogelijke stemgedrag op basis van Stemtactiek 1. Doordat de kieslijsten van de partijen per provincie en vaak ook per kieskring van elkaar verschillen, in het aantal vrouwelijke kandidaten, hun positie op de lijst en de omvang van de kieslijst in zijn geheel, is het binnen dit onderzoek niet mogelijk betrouwbare vergelijkingen te maken of een duidelijk overzicht te creëren van het mogelijke stemgedrag van heel Nederland op basis van Stemtactiek 1. Het was daarom een voorwaarde dat de geselecteerde provincie maar een kieskring zou hebben. Bovendien was het noodzakelijk dat er geen groot verschil zou zitten in de lengte van de kandidatenlijsten per partij in 2015 en 2019. Tot slot was het voor het onderzoek van belang dat er in beide verkiezingsjaren voldoende vrouwelijke kandidaten op de partijlijsten stonden en ook hier geen grote verschillen in te vinden waren, om een te positief effect te vermijden. Op basis van deze criteria is daarom de keuze gevallen op de provincie Utrecht. Het was echter alsnog noodzakelijk om de partijen SGP, 50PLUS en PVV in deze specifieke analyse niet mee te nemen vanwege het lage aantal vrouwelijke kandidaten dat zij op de lijst hadden staan. De SGP had geen enkele vrouw gekandideerd. De PVV had enkel één vrouwelijke kandidaat op de lijst staan, 50PLUS slechts 4. De motivatie achter de stemkeuze op deze vrouwelijke kandidaat zou daarom moeilijk te achterhalen zijn. Het motief achter de stemkeuze zou kunnen zijn ‘omdat het een vrouw is’ en deze vrouwelijke kandidaat de enige of een van de weinige vrouwen op de lijst was. Ook zou het kunnen zijn dat de eerste vrouw op de lijst ook direct de eerste vrouw buiten de peiling is, wat een te positief effect zou aantonen. Het verschil in omvang van de kieslijsten in 2015 ten opzichte van 2019 was te klein om een noodzaak te zien in het afkappen van de kieslijsten tot een bepaald aantal kandidaten. Daarnaast zullen ook de andere twee aanbevolen Stemtactieken van ‘Stem op een Vrouw’ worden geanalyseerd. Hierbij zal niet meer enkel worden gekeken naar de provincie Utrecht, maar naar het stemgedrag van heel Nederland. In lijn met Stemtactiek 2 zal er worden gekeken naar het aantal stemmen dat op alle vrouwen die volgens de peilingen geen zetel zouden hebben gekregen zijn uitgebracht. Tevens zal worden geanalyseerd hoeveel stemmen vrouwen ongeacht hun lijstpositie hebben gekregen, in lijn met Stemtactiek 3. Hierbij zal ook worden gekeken naar de verschillen tussen en binnen partijen. Op deze manier kan er in kaart worden gebracht of er binnen partijen zich een positieve ontwikkeling heeft voorgedaan in het aantal effectief uitgebrachte stemmen op vrouwen en of er partijen zijn waarbinnen substantieel meer voorkeurstemmen worden uitgebracht dan bij andere partijen.

4. Bevindingen en analyse

4.1 Het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken

Het effect van de campagne ‘Stem op een Vrouw’ zou voor een deel zichtbaar kunnen worden in het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken. Gebruik van een van de aanbevolen Stemtactieken zou moeten resulteren in een toename in het aantal vrouwelijke kandidaten die niet op basis van hun positie op de lijst, maar primair door het behalen van de voorkeursdrempel zijn verkozen in 2019. Uit deze dataverzameling valt af te lezen dat na 2019 in totaal meer kandidaten de lijstvolgorde hebben doorbroken ten opzichte van 2015 (zie tabel 2.1). Procentueel is dit een toename van 35%. Het verschil tussen het aantal vrouwelijke en mannelijke kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken is hierbij opmerkelijk. In zowel 2015 als 2019 hebben meer vrouwelijke dan mannelijke kandidaten de lijstvolgorde doorbroken. Het verschil in de verhouding van het aantal mannelijke en vrouwelijke kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken in 2015 ten opzichte van 2019 is echter niet zo groot. In 2015 was deze verhouding zes mannen tegenover veertien vrouwen. Andersgezegd was 70% van de kandidaten die de lijstvolgorde hebben doorbroken in 2015 was vrouw en 30% man. In 2019 zijn in totaal 27 kandidaten door voorkeurstemmen verkozen, waaronder 10 mannen en 17 vrouwen, een verhouding van 63% vrouwen tegenover 37% mannen. Bij het beantwoorden van de eerste deelvraag: *“Bestaat er een substantieel verschil tussen het aantal kandidaten, in het bijzonder vrouwelijke kandidaten, die de lijstvolgorde hebben doorbroken in 2019 ten opzichte van 2015?”*, kan er gewezen worden op de toename in het absolute aantal vrouwelijke kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken ten opzichte van 2015. In dit opzicht is er sprake van een positief verschil. Tevens kan men spreken van een substantieel verschil in het totale aantal kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken in 2019 ten opzichte van 2015. Dit heeft echter het resultaat dat wanneer de stijging van het aantal vrouwelijke kandidaten in relatieve cijfers wordt weergegeven en wordt afgewogen tegen het totale aantal kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken in het betreffende jaar, er geen sprake is van een substantieel verschil in het aantal vrouwelijke kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken in 2019 ten opzichte van 2015.

Tabel 2.1 Aantal kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken

Provincie	Totaal		Vrouwen		Mannen	
	2015	2019	2015	2019	2015	2019
Drenthe	3	3	3	2	0	1
Flevoland	3	1	1	1	2	0
Friesland	1	3	1	2	0	1
Gelderland	3	3	3	2	0	1
Groningen	1	0	1	0	0	0
Limburg	2	2	1	0	1	2
Noord Brabant	0	2	0	1	0	1
Noord Holland	2	3	1	2	1	1
Overijssel	5	2	3	2	2	0
Utrecht	0	2	0	2	0	0
Zeeland	0	2	0	1	0	1
Zuid Holland	0	4	0	2	0	2
Totaal	20	27	14	17*	6	10

** Het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde doorbroken heeft verschilt van het aantal vrouwen die boven een hoger op de kieslijst geplaatste man stonden en met voorkeurstem zijn verkozen (Stem op een Vrouw). Kandidaat Anne-Miep Vlasveld van PvdD (verkiezbaar in Gelderland) is een van de kandidaten die door voorkeurstemmen is verkozen. Dit ging niet ten koste van een hogergeplaatste man, maar van een hogergeplaatste vrouw, Paranka Surminski. Om deze reden verschilt het aantal uit deze analyse van de eerdergenoemde 16 vrouwen door Stem op een Vrouw.*

4.2 Het verschil in het aantal voorkeurstemmen op mannelijke en vrouwelijke kandidaten

Afgezien van de lijsttrekkers, behaalden in 2015 de 2291 vrouwelijke kandidaten in totaal 1203530 voorkeurstemmen. Gemiddeld ontving een candidate 525 stemmen, dat meer is dan het dubbele van het gemiddelde van 250 stemmen dat een mannelijke kandidaat ontving. Omgerekend kreeg een vrouwelijke kandidaat gemiddeld 110% meer voorkeurstemmen dan een mannelijke kandidaat. In 2019 is dit verschil iets minder groot, maar nog steeds ontving een vrouw zo'n 99% meer voorkeurstemmen dan een man (zie tabel 3.1). In deze analyse is, op de lijsttrekker na, de hooggeplaatste vrouw meegenomen. Het is noodzakelijk op te merken dat in alle onderstaande analyses Het aantal kandidaten is hoger is dan het daadwerkelijke totale aantal kandidaten. Dit komt doordat meerdere kandidaten binnen verschillende kieskringen én provincies verkiesbaar waren en daarom dubbel zijn geteld. Deze dubbelgetelde kandidaten zijn niet gecorrigeerd, gezien het aantal stemmen op basis van lijstpositie een belangrijke factor is in deze analyse.

De eerste vrouw op de lijst, lijsttrekkers niet meegenomen, verkreeg in 2015 gemiddeld 2248 stemmen. In 2019 waren dit gemiddeld 2697 stemmen (zie tabel 3.2). Op het moment dat ook deze kandidaten niet in de analyse zijn meegenomen, komt het gemiddelde aantal stemmen dat een vrouwelijke kandidaat heeft ontvangen in het jaar 2015 uit op een gemiddelde van 281

stemmen. Ten opzichte van het gemiddelde van 250 stemmen op een man in 2015, toont dit inderdaad aan dat de afwijking in het gemiddelde sterk afneemt, maar er nog steeds wel sprake is van een afwijking. Deze bevinding geldt eveneens voor het jaar 2019. Hier ligt dit gemiddelde aantal stemmen op alle overige vrouwelijke kandidaten op 350, dat we kunnen vergelijken met het gemiddelde aantal van 296 stemmen dat een man ontving in dat jaar (zie tabel 3.3).

Zodra de eerste mannelijke kandidaat op de lijst, lijsttrekkers niet meegenomen, ook niet in de analyse is meegenomen, komt het gemiddelde aantal stemmen dat een mannelijke kandidaat in 2015 heeft ontvangen uit op een gemiddelde van 216 stemmen en in 2019 op 258 stemmen (zie tabel 3.4). Als we kijken naar het verschil met de gemiddelde stemmenaantallen op een mannelijke kandidaat wanneer de eerste mannelijke kandidaat wel is meegenomen en we deze cijfers vervolgens vergelijken met de cijfers voor vrouwelijke kandidaten, kan geconcludeerd worden dat de invloed van de eerste vrouw op de lijst groter is dan de invloed van de eerste man op de lijst (zie Bijlage II, III & IV voor meer informatie over voorkeurstemverdeling over kandidaten in 2015 en 2019).

Er kan dus worden vastgesteld dat er voor de Provinciale Statenverkiezingen van 2015 en 2019 nu wél sprake is van een substantieële afwijking van het aantal voorkeurstemmen dat op mannen en op vrouwen is uitgebracht, ook wanneer de hooggeplaatste vrouw niet meer in de analyse is meegenomen. Ongeacht of de eerste mannelijke kandidaat op de lijst in deze vergelijkende analyse wordt meegenomen, er blijft sprake van een substantieële afwijking. De exacte invloed van het aantal stemmen dat is uitgebracht op de eerste vrouw op de lijst kan worden afgelezen in het verschil tussen het gemiddelde aantal stemmen op een man en het gemiddelde aantal stemmen op een vrouw wanneer de eerste vrouw op de lijst niet in de analyse is meegenomen. Hoe kleiner dit verschil, hoe groter de invloed van de eerste vrouw op de lijst is geweest. Zoals is af te lezen in tabel 3.5 was dit in 2015 een verschil van 12,4%, in 2019 was dit een verschil van 18,2%. Op het moment dat de eerste mannelijke kandidaat ook uit de analyse is gehaald, zien we dat er in 2015 een verschil was van 30,1% en in 2019 een verschil van 35,7% (zie tabel 3.6). In lijn met de verwachting dat de invloed van ‘Stem op een Vrouw’ een positief effect heeft gehad op het effectief uitbrengen van voorkeurstemmen op vrouwen, vertellen deze groter aangegeven verschillen in 2019 ons dat de invloed van de eerste vrouw op de lijst inderdaad kleiner was in 2019.

Tabel 3.1 Aantal voorkeurstemmen op kandidaten (lijsttrekkers niet meegenomen)

Jaar	Geslacht	Voorkeurstemmen totaal	Aantal kandidaten	Gemiddeld per kandidaat
2015	Man	1.338.236	5350	250
	Vrouw	1.203.530	2291	525
	Totaal	2.541.766	7641	333
2019	Man	1.693.672	5717	296
	Vrouw	1.598.050	2716	588
	Totaal	3.291.722	8433	390

Tabel 3.2 Aantal voorkeurstemmen op eerste kandidaat op de lijst (lijsttrekkers niet meegenomen)

Jaar	Geslacht	Voorkeurstemmen totaal	Aantal kandidaten*	Gemiddeld per kandidaat
2015	Man	245.238	288	852
	Vrouw	631.530	258	2248
	Totaal	876.768	546	1606
2019	Man	296.116	297	997
	Vrouw	744.289	276	2697
	Totaal	1.040.405	573	3694

Tabel 3.3 Aantal voorkeurstemmen op vrouwen (lijsttrekkers en eerste vrouw op de lijst niet meegenomen)

Jaar	Voorkeurstemmen totaal	Aantal kandidaten	Gemiddeld per kandidaat
2015	572.000	2033	281
2019	854.076	2440	350

Tabel 3.4 Aantal voorkeurstemmen op mannen (lijsttrekkers en eerste man op de lijst niet meegenomen)

Jaar	Voorkeurstemmen totaal	Aantal kandidaten	Gemiddeld per kandidaat
2015	1.092.998	5062	216
2019	1397556	5420	258

Tabel 3.5 Verschil in invloed van de eerste vrouw op de lijst, eerste man op de lijst meegenomen

Jaar	Gemiddeld aantal voorkeurstemmen op man	Gemiddeld aantal voorkeurstemmen op vrouw (eerste vrouw op lijst niet meegenomen)	Verschil
2015	250	281	12,4%
2019	296	350	18,2%

Tabel 3.6 Verschil in invloed van de eerste vrouw op de lijst, eerste man op lijst niet meegenomen

Jaar	Gemiddeld aantal voorkeurstemmen op man (eerste man op lijst niet meegenomen)	Gemiddeld aantal voorkeurstemmen op vrouw (eerste vrouw op lijst niet meegenomen)	Vershil
2015	216	281	30,1%
2019	258	350	35,7%

4.3 De effectiviteit van de uitgebrachte voorkeurstem

4.3.1 Stemtactiek 1

“Stem op de eerste vrouw op de lijst die volgens de peilingen geen zetel krijgt.”

Een positief verschil in het aantal stemmen dat op de eerste vrouw buiten de peiling is uitgebracht zou het gebruik van Stemtactiek 1 moeten kunnen aantonen tijdens de verkiezingen in 2019. In tabel 4.1 is in percentages het verschil weergegeven in het gemiddeld aantal stemmen dat de eerste vrouw buiten de peiling heeft gekregen tegenover het gemiddelde aantal stemmen dat op een vrouw is uitgebracht, ongeacht haar positie op de lijst. Gemiddeld ontving de eerste vrouw buiten de peiling in 2015 9% meer stemmen dan het gemiddelde aantal stemmen dat een vrouw op de lijst ontving, vrouwelijke lijsttrekkers niet meegerekend. In 2019 ontving de eerste vrouw buiten de peiling maar liefst 70% meer stemmen dan gemiddeld. Het verschil van 61% tussen deze twee verkiezingen zou aantonen dat het Stemtactiek 1 door vele kiezers zou zijn opgevolgd (voor een volledig overzicht van de voorkeurstemverdeling op vrouwen in de provincie Utrecht in 2015 en 2019, zie Bijlage V & VI). Het is echter wel noodzakelijk enige nuance aan te brengen in dit grote aangetoonde effect. Het bestuderen van het effect van Stemtactiek 1 bij de provinciale statenverkiezingen brachten, zoals aangegeven, enkele analytische uitdagingen en beperkingen met zich mee. Het hier gepresenteerde effect is het effect dat in een van de twaalf provincies is gevonden. Het verschil van 2019 ten opzichte van 2015 is daarom behoorlijk vatbaar voor uitschieters. In de provincie Utrecht zijn zulke uitschieters te vinden bij de Partij van de Dieren, de Socialistische Partij en ChristenUnie, die een grote invloed hebben op het gemiddelde verschil tussen 2015 en 2019. Desalniettemin is er weinig reden om ervanuit te gaan dat dit effect enkel in Utrecht te vinden zou zijn en niet in

andere provincies en kieskringen. De grootte van het effect zou uiteraard wel kunnen verschillen per provincie, maar gezien het gevonden effect hier zodanig groot is en er geen reden is om te verwachten dat in andere provincies helemaal geen effect vindbaar zou zijn, mag wel aangenomen worden dat er tijdens de provinciale Statenverkiezingen van 2019 meer stemmen op de eerste vrouw buiten de peilingen zijn uitgebracht dan in 2015. De generaliseerbaarheid van de effecten per partij voor het hele land vallen echter meer te betwijfelen. Het effect van het wel of niet hebben van een vrouwelijke lijsttrekker en het aantal vrouwelijke kandidaten zouden hier per partij van te grote invloed zijn om de resultaten per partij te generaliseren.

Tabel 4.1 Verschil in het gemiddelde aantal stemmen op de eerste vrouw buiten peiling tegenover het gemiddeld aantal stemmen op een vrouw per partij in de provincie Utrecht in procentpunten (vrouwelijke lijsttrekkers niet meegenomen)

Partij	2015	2019	Verschil in procentpunten 2015 ten opzichte van 2019
CDA	+ 70 %	+ 72%	+ 2%
CU	+ 40 %	- 43%	- 83%
D66	+ 79 %	+ 53%	- 26%
GL	+ 77 %	+ 167%	+ 90%
PvdA	- 86 %	- 45%	+ 41%
PvdD	- 16 %	+ 282%	+ 298%
SP	- 57 %	+ 131%	+ 189%
VVD	- 34 %	- 57%	- 23%
Gemiddeld	+9%	+70%	+61%

4.3.2 Stemtactiek 2

“Stem willekeurig op een van de vrouwen op de kandidatenlijst die volgens de peilingen geen zetel krijgt.”

Een toename in het percentage stemmen dat vrouwen buiten de peilingen hebben verkregen gepaard met een afname in het percentage stemmen dat op vrouwen binnen de peilingen is uitgebracht, zou moeten aantonen dat kiezers volgens Stemtactiek 2 hebben gestemd. Uit de analyse blijkt dat vrouwelijke kandidaten die buiten de peilingen vielen in 2019 (22%) meer stemmen hebben behaald dan in 2015 (19%) (zie tabel 4.2). Het aantal stemmen dat een vrouw

binnen de peilingen heeft ontvangen is, in lijn met de verwachting, afgenomen van 81% in 2015 naar 78% in 2019. De verwachte toename in het aantal stemmen op vrouwen buiten de peiling in combinatie met een afname in het aantal stemmen op vrouwen binnen de peilingen wordt hiermee wel bevestigd. In lijn met Stemtactiek 2 zijn voorkeurstemmen daarmee op een effectievere manier uitgebracht in 2019, hoewel dit verschil niet aanzienlijk groot is.

Bij 50PLUS, CDA, D66, PvdA, SP en VVD ligt het gemiddelde aantal stemmen die zijn uitgebracht op vrouwelijke kandidaten die buiten de peilingen vielen in 2019 hoger dan in 2015 (zie tabel 4.3). Voor al deze partijen geldt ook dat het aantal stemmen dat is uitgebracht op vrouwen binnen de peilingen is afgenomen in 2019. Voor deze partijen geldt dat er een aanwijzing is dat hun kiezers in lijn met Stemtactiek 2 hun voorkeurstem hebben uitgebracht.

Tabel 4.2 Aantal stemmen op vrouwelijke kandidaten buiten de peilingen in totaal, alle provincies samengenomen

2015	2015	2019	2019
Stemmen binnen peiling	Stemmen buiten peiling	Stemmen binnen peiling	Stemmen buiten peiling
81%	19%	78%	22%

Tabel 4.3 Aantal stemmen op vrouwelijke kandidaten binnen en buiten de peilingen per partij, alle provincies samengenomen

Partij	2015	2019
	Stemmen buiten peiling	Stemmen buiten peiling
50PLUS	30,84%	55,48%
CDA	14,15%	22,10%
CU	46,35%	38,26%
D66	9,37%	19,34%
GL	20,14%	19,61%
PvdA	21,86%	22,28%
PvdD	39,11%	18,33%
PVV	19,36%	19,11%
SP	19,43%	32,89%
VVD	17,93%	18,20%

4.3.3 Stemtactiek 3

“Stem willekeurig op een vrouw, ongeacht haar positie op de lijst.”

Gemiddeld ontvingen vrouwelijke kandidaten in 2019 38% van de stemmen. Dit is slechts 1% meer dan in 2015. Dit bijzonder kleine verschil valt waarschijnlijk te verklaren uit het feit dat de provinciale partijen die niet op het nationaal niveau meedoen voor het overgrote deel alleen uit mannelijke kandidaten bestaat, waardoor het gemiddelde aantal stemmen op vrouwen automatisch lager uitvalt. Op het moment dat we kijken naar het aantal stemmen dat op vrouwen is uitgebracht binnen de partijen die wel op nationaal niveau participeren zien we een toename van 39% naar 46% van het totale aantal stemmen dat vrouwelijke kandidaten hebben verkregen. Deze toename zou een indicatie kunnen zijn van het gebruik van Stemtactiek 3, in het algemeen is er vaker op een vrouwelijke kandidaat gestemd in 2019 dan in 2015. Desalniettemin wordt er in het algemeen nog steeds vaker op mannelijke dan op vrouwelijke kandidaten gestemd.

Op de VVD na geldt voor alle partijen dat er in 2019 vaker op een vrouw dan op een man is gestemd dan in 2015. Voor sommige partijen is dit verschil echter een stuk groter. Vrouwelijke kandidaten op de lijst van D66 en PvdA hebben bijvoorbeeld in totaal 16% meer stemmen gekregen in 2019 dan in 2015, terwijl dit aantal bij 50PLUS, CDA en de PVV nagenoeg hetzelfde is gebleven. Het is dus mogelijk dat de kiezers van al deze partijen, op de VVD-stemmers na, Stemtactiek 3 hebben toegepast bij het uitbrengen van hun stem, gezien het gevolg van het opvolgen van Stemtactiek 3 zou resulteren in meer voorkeurstemmen op vrouwen in 2019 in vergelijking met 2015.

Tabel 4.4 Aantal stemmen op mannelijke en vrouwelijke kandidaten in totaal, alle provincies en alle partijen samengenomen

Geslacht	2015		2019	
	Als % van het totale aantal uitgebrachte stemmen		Als % van het totale aantal uitgebrachte stemmen	
Man		63%		62%
Vrouw		37%		38%

Tabel 4.5 Aantal stemmen op vrouwelijke kandidaten per partij als percentage, alle provincies samengenomen

Partij	2015		2019	
	Als % van het totale aantal uitgebrachte stemmen		Als % van het totale aantal uitgebrachte stemmen	
50PLUS		24%		24%
CDA		41%		42%
CU		27%		32%
D66		55%		71%
GL		67%		72%
PvdA		34%		50%
PvdD		60%		65%
PVV		17%		18%
SP		42%		45%
VVD		34%		32%
Gemiddeld		39%		46%
<i>In verband met de uitvoerbaarheid van het onderzoek is ervoor gekozen om een overzicht te presenteren van het aantal stemmen op mannelijke en vrouwelijke kandidaten voor enkel alle partijen die in beide jaren ook op nationaal niveau aan de verkiezingen meedoen. Dit verklaart het verschil in het gemiddelde percentage stemmen op vrouwen tussen tabel 4.4 en 4.5.</i>				

5. Conclusie en discussie

De vraag die dit onderzoek centraal stond was in hoeverre de voorkeurstemmen op een vrouw tijdens de Provinciale Statenverkiezingen op een effectieve manier worden ingezet om meer vrouwen in de politiek te krijgen. Door middel van een dataanalyse en –vergelijking van de verkiezingsuitslagen van 2015 en 2019 is geprobeerd het kiesgedrag en de verdeling van de voorkeurstemmen op een vrouw beter in kaart te brengen. De verwachting was dat de invententie ‘Stem op een Vrouw’ een positieve invloed zou hebben gehad op de effectiviteit van de uitgebrachte voorkeurstem op een vrouw. Dit zou tot uiting zou moeten komen in de verdeling van het aantal voorkeurstemmen die op vrouwen zijn uitgebracht, in lijn met de uitgebrachte stemadviezen van ‘Stem op een Vrouw’. Er werd dan ook verwacht dat de bevindingen zouden wijzen op een effectiever uitgebrachte voorkeurstem op een vrouw in 2019 ten opzichte van 2015. Uit dit onderzoek is gebleken dat deze stemverdeling inderdaad wijst op een effectiever ingezette voorkeurstem in 2019 ten opzichte van 2015 als deze voorkeurstem is uitgebracht op basis van het instrumentele motief om meer vrouwen in de politiek te krijgen. Dit is mogelijk het resultaat van de interventie. Aan de hand van verschillende deelvragen en onderzoeksanalyses is geprobeerd dit effect zo goed mogelijk weer te geven.

Allereerst is er gekeken naar de verkiezingsuitslagen op kieskring niveau, waarbij is

berekend hoeveel vrouwen puur op basis van voorkeurstemmen en het doorbreken van de lijstvolgorde in de Staten zijn verkozen. Ondanks de stijging in het absolute aantal vrouwen die de lijstvolgorde heeft doorbroken, is er relatief gezien geen sprake van een stijging in het aantal vrouwelijke kandidaten dat de lijstvolgorde heeft doorbroken in 2019 ten opzichte van 2015.

Vervolgens is er gekeken naar de invloed van de eerste vrouwelijke kandidaat op de lijst. Uit de analyses kan worden vastgesteld er substantieel meer voorkeurstemmen uitgebracht op vrouwelijke kandidaten, ook wanneer de hooggeplaatste vrouw niet meer in de analyse is meegenomen. De invloed van de eerste vrouw op de lijst op het gemiddelde aantal stemmen dat op een vrouw is uitgebracht was kleiner in 2019 dan in 2015. De uitkomsten van deze analyse ondersteunt de verwachting dat de invloed van ‘Stem op een Vrouw’ een positief effect heeft gehad op het effectief uitbrengen van voorkeurstemmen op vrouwen.

Bovendien is geanalyseerd of de verandering in stemverdeling van de voorkeurstemmen op vrouwen overeenkomt met de drie uitgebrachte stemtactieken van ‘Stem op een Vrouw’. Bij het analyseren van de invloed van Stemtactiek 1: “Stem op de eerste vrouw op de lijst die volgens de peilingen geen zetel krijgt”, is er gekeken naar de stemverdeling in de provincie Utrecht. De resultaten wijzen er inderdaad op dat er vaker op de eerste vrouw buiten de peiling is gestemd in 2019 in vergelijking met 2015. Dit zou een mogelijk resultaat kunnen zijn van de interventie, maar ook andere factoren en stemmotieven zouden van invloed kunnen zijn geweest op deze uitkomst. Ondanks dat er in theorie geen reden is waarom we ervanuit zouden moeten gaan dat het aangetoonde verband niet ook in andere provincies te vinden zou zijn, blijft het aan te raden om in volgend onderzoek analyses te maken voor meerdere provincies om het resultaat van dit onderzoek kracht bij te zetten. Daarnaast is het aan te raden dit onderzoek te combineren met exploratief onderzoek naar de motivatie achter de voorkeurstem op provinciaal niveau.

Het verschil in de toename in het aantal stemmen dat een vrouw binnen de peilingen heeft ontvangen in combinatie met een afname in het aantal stemmen dat op vrouwen binnen de peilingen zijn uitgebracht tussen 2015 en 2019, wijst tevens op een effectiever gebruik van de voorkeurstem op een vrouw, in lijn met Stemtactiek 2. Het verschil tussen het aantal stemmen dat op vrouwelijke en mannelijke kandidaten is uitgebracht bleef voor de twee verkiezingsjaren nagenoeg hetzelfde. Echter, op het moment dat er alleen gekeken wordt naar het aantal stemmen dat op vrouwen is uitgebracht binnen de partijen die ook op nationaal niveau participeren is er wel sprake van een substantiële toename. Dit zou een indicatie kunnen zijn van het gebruik van Stemtactiek 3.

Het gewenste zichtbare effect van ‘Stem op een Vrouw’ op het aantal vrouwen dat op

basis van voorkeurstemmen is verkozen is echter niet zodanig verwezenlijkt dat er echt sprake kan zijn van een effectieve interventie. Wel blijkt op basis van dit onderzoek dat in de analyse naar de verdeling van de uitgebrachte voorkeurstemmen op vrouwen er merkbare verschillen te vinden zijn tussen de verkiezingsuitslagen van 2015 en 2019, waarbij de stemverdeling in 2019 meer overeenkomt met de opvolging van de stemadviezen van de interventie dan in 2015. Hoe groot het aandeel van de interventie exact is geweest is enkel op basis van dit onderzoek niet vast te stellen.

Het ontbreken van peilingen op provinciaal niveau zorgt echter voor meer onduidelijkheid over wie de eerste vrouw is op de lijst die waarschijnlijk geen zetel zal bemachtigen. Waar kiezers nog wel een beroep kunnen doen op nationale peilingen om een eigen schatting te kunnen maken wie de eerste vrouw buiten de peiling zou zijn voor de partijen die ook op nationaal niveau meedoen, zijn er helemaal geen peilingen voor provinciale partijen beschikbaar. Door het wegvallen van de peilingen is daarom hetvolgende aan te bevelen. Hoe specifieker het uitgebrachte advies, hoe meer zekerheid er is dat de stem van de kiezer een direct effect heeft. Het is allereerst aan te raden om het gebruik van slechts een Stemtactiek aan te bevelen. Gebruik van Stemtactiek 1 zou in feite het snelst het gewenste resultaat van meer vrouwen in de politiek moeten bereiken. Stemtactiek 1 zorgt voor een minder verdeelde, meer geconcentreerde verdeling van het aantal voorkeurstemmen. Daarnaast zou daarbij specifiek kunnen worden vermeld dat, zodra de rekensom van het aantal nationaal gepeilde zetels gedeeld door drie op een kommagetal uitkomt, wordt aangeraden op de eerste vrouw na dit gemiddelde te stemmen. Het zou nog beter zijn als ‘Stem op een Vrouw’ deze berekeningen zelf al zou maken en zou publiceren op hun website, zodat er weinig ruimte meer overblijft voor verwarring over wie nu de eerste vrouw buiten de peiling is en op wie zij nu hun stem uit zouden moeten brengen. Aan de kiezers die van plan zijn op een provinciale partij te stemmen zou kunnen worden geadviseerd om te kijken naar het huidige aantal zetels dat deze partij heeft in de Staten. Op basis hiervan zou de kiezer zijn stem moeten uitbrengen op de eerste vrouw die buiten dit aantal zetels op de kieslijst staat, om de effectiviteit van zijn voorkeurstem te vergroten. Tot slot is het daarbij belangrijk om extra aandacht te besteden aan de marketingstrategie om een zo groot mogelijk publiek te kunnen bereiken.

6. Bibliografie

- Aelst, P. van, (2002). Politici online: naar een verdere personalisering van de politiek? Universiteit Antwerpen, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.
- Andeweg, R. B., & Irwin, G. (2014). *Governance and politics of the Netherlands* (4th ed.). Houndmills: Palgrave MacMillan.
- Atria (12 december 2017). Factsheet Vrouwen in de Politiek. Geraadpleegd op 27 maart 2019 van <https://www.atria.nl/nl/publicatie/factsheet-vrouwen-de-politiek>.
- Balmas, M., Rahat, G., Sheaffer, T., & Shenhav, S. R. (2014). Two routes to personalized politics: Centralized and decentralized personalization. *Party Politics*, 20(1), 37–51.
- Bolwijn, M. (2019, 9 maart). Na honderd jaar kiesrecht maken vrouwen het verschil in het stembokje. *de Volkskrant*. Geraadpleegd op <http://www.volkskrant.nl/>.
- Bühlmann, M. & Schädel, L. (2012). Representation matters: The impact of descriptive women's representation on the political involvement of women. *Representation*, 48(1), 101-114.
- Childs, S. & Withey, J. (2004). Women Representatives Acting for Women: Sex and the Signing of Early Day Motions in the 1997 British Parliament. *Political Studies* 52(1), 552–64.
- Dolan, K. (1998). Voting for Women in “Year of the Woman”. *American Journal of Political Science*, 42(1), 272–293.
- Erkel, P. F. A. van, & Thijssen, B. (2016). The first one wins: Distilling the primacy effect, *Electoral Studies*, Vol. 40, 245-254.
- Erzeel, S. (2012). *Presence Theory and Beyond. An Empirical Study of Legislators' Acting on behalf of Women in European Democracies*. (PhD dissertation) Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Heyndels, B., Jottier, D. & Wille, F. (2008). Loon naar werken: de kwaliteit van het beleid en de verkiezingsuitslag. In J. Buelens, B. Rihoux & K. Deschouwer (Eds.), *Tussen kiezer en hoofdkwartier. De lokale partijafdelingen en de gemeenteraadsverkiezingen van 2006*. Brussel: VUBPRESS.
- Holsteyn, J. J. M. van, & Andeweg, R. B. (2008). Niemand is groter dan de partij: Over de personalisering van de Nederlandse electorale politiek. In G. Voerman (Ed.). *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2006* (105-134). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/DNPP.
- Holsteyn, J. J. M. van, & Andeweg, R. B. (2012). Tweede orde personalisering: Voorkeurstemmen in Nederland, *Res Publica* 54(2), 163-191.
- Holsteyn, J. J. M. van, & Andeweg, R. B. (2012, 10 augustus). Voorkeurstem heeft weinig zin. *de Volkskrant*. Geraadpleegd op <http://www.volkskrant.nl/>.
- Karvonen, L. (2004). Preferential voting: Incidence and effects, *International Political Science Review*, 25(2), 203-226.
- Karvonen, L. (2010). *The personalization of politics. A study of parliamentary democracies*. ECPR Press: Colchester.
- Kleinnijenhuis, J., Oegema, D., & Takens J.H. (2009). Personalisering van de politiek. In G.

- Voerman (red.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2007* (101-127). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/DNPP.
- Koster, Y. de, (2019, 29 maart). Meer vrouwen in Staten en Waterschappen. *Binnenlands Bestuur*. Geraadpleegd op <https://www.binnenlandsbestuur.nl/>.
- Kriesi, H. (2012). Personalization of national election campaigns. *Party Politics*, 18(6), 825-844.
- Louwerse, T. (2015). *Peilingwijzer* [Peilingwijzer, update 12 maart 2015]. Geraadpleegd op <https://peilingwijzer.tomlouwerse.nl/2015/03/peilingwijzer-update-12-maart-2015.html>
- Louwerse, T. (2019). *Peilingwijzer* [Laatste cijfers]. Geraadpleegd op <https://peilingwijzer.tomlouwerse.nl/p/laatste-cijfers.html>
- McAllister, I. (2007). The Personalization of Politics. In Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (eds.), *Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- McElroy, G. & Marsh, M. (2010). Candidate gender and voter choice: Analysis from a multimember preferential voting system. *Political Research Quarterly*: 63(4), 822-833
- OECD (2013). *Government at a Glance 2013*. OECD Publishing: Paris.
- Overheid.nl. Open data van de Overheid. (2015, 1 december). Verkiezingsuitslag Provinciale Staten 2015. Geraadpleegd van <https://data.overheid.nl/dataset/verkiezingsuitslagprovinciale-staten-2015>
- Overheid.nl. Open data van de Overheid. (2019, 1 mei). Verkiezingsuitslag Provinciale Staten 2019. Geraadpleegd van <https://data.overheid.nl/dataset/verkiezingsuitslagprovinciale-staten-2019>
- Phillips, A. (1995). *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon.
- Plas, L. van der (2018) '*Stem op een Vrouw*', een effectiviteitsevaluatie (bachelor thesis). Geraadpleegd van <https://openaccess.leidenuniv.nl/>.
- Plutzer, E., & Zipp, J.F., (1996). Identity politics, partisanship, and voting for women candidates. *Public Opinion Quarterly*: 60(1), 30-57.
- Rahat, G., & Sheafer, T. (2007). The personalization(s) of politics: Israel, 1949-2003. *Political Communication*, 24(1), 65-80.
- Renders, H. (2007). Privé in de politieke biografie. In H. Renders, & G. Voerman, G. (Red.), *Privé in de politieke biografie* (pp. 7-15). Amsterdam, Uitgeverij Boom.
- Santen, R. van, (2012). *Proefschrift: Popularization and Personalization. A Historical and Cultural Analysis of Dutch Political Television Journalism*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam.
- Stem op een Vrouw (z.d.). Geraadpleegd op 27 maart 2019, van <https://www.stemopeenvrouw.nl>
- Stiers, D. (2016). Het effect van politieke sofisticatie op de (intentie tot) opkomst bij eerste En tweederangsverkiezingen in België en Nederland, *Res Publica* 58.
- Thomassen, J.J.A. & Rosema, M., (2009). Party identification revisited. In Bartle, J. & Belluci, P. (red.), *Political Parties and Partisanship. Social Identity and Individual Attitudes*, 43-59. London & New York: Routledge

- Voerman, G. (2004). De politieke partij tussen staat en maatschappij: Staatsrechtconferentie 2003 Rijksuniversiteit Groningen. In J. W. M. Engels, & M. Nap (eds.), *De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende democratie*, 37- 60. Deventer: Kluwer.
- Wattenberg, M.P. (1991). *The Rise of Candidate-Centered Politics: Presidential Elections of the 1980s*. London: Harvard University Press.
- Wauters, B., Thijssen, P., Van Aelst, P., & Pilet, J. B. (2015). Between centralized and decentralized personalization: the use of preferential voting in Belgium. In: *Paper gepresenteerd tijdens het Politicologenetmaal, 2015, Maastricht*.

7. Bijlagen

Bijlage I

Zetelaantallen in slotpeilingen Peilingwijzer

Partij	2015	2019
<i>50PLUS</i>	4	6
<i>CDA</i>	19	13
<i>CU</i>	6	7
<i>D66</i>	24	11
<i>GL</i>	7	17
<i>PvdA</i>	15	11
<i>PvdD</i>	4	6
<i>PVV</i>	25	16
<i>SGP</i>	4	3
<i>SP</i>	19	12
<i>VVD</i>	23	25

Bijlage II

Aantal voorkeurstemmen op kandidaten (lijsttrekkers en eerste op lijst niet meegenomen)				
Jaar	Geslacht	Voorkeurstemmen totaal	Aantal kandidaten*	Gemiddeld per kandidaat
2015	Man	1.092.998	5062	216
	Vrouw	572.000	2033	281
	Totaal	1.664.998	7095	235
2019	Man	1.397.241	5420	258
	Vrouw	854.076	2440	350
	Totaal	2.251.317	7860	286

**Het aantal kandidaten is in deze analyse hoger dan het daadwerkelijke totale aantal kandidaten. Dit komt doordat meerdere kandidaten binnen verschillende kieskringen én provincies verkiesbaar waren en daarom dubbel zijn geteld. Deze dubbelgetelde kandidaten zijn niet gecorrigeerd, gezien het aantal stemmen op basis van lijstpositie een belangrijke factor is in deze analyse.*

Bijlage III

Aantal voorkeurstemmen per lijsttrekker				
Jaar	Geslacht	Voorkeurstemmen totaal	Aantal lijsttrekkers	Gemiddeld per lijsttrekker*
2015	Man	2.457.891	222	11.072
	Vrouw	1.065.097	70	15.216
	Totaal	3.522.988	292	12.065
2019	Man	2.814.396	218	12.910
	Vrouw	1.170.950	81	14.456
	Totaal	3.985.346	299	13.329

**Het aantal kandidaten is in deze analyse hoger dan het daadwerkelijke totale aantal kandidaten. Dit komt doordat meerdere kandidaten binnen verschillende kieskringen én provincies verkiesbaar waren en daarom dubbel zijn geteld. Deze dubbelgetelde kandidaten zijn niet gecorrigeerd, gezien het aantal stemmen op basis van lijstpositie een belangrijke factor is in deze analyse.*

Bijlage IV

Totale aantal (voorkeur)stemmen (lijsttrekkers meegenomen)				
Jaar	Geslacht	(Voorkeur)stemmen totaal	Aantal kandidaten*	Gemiddeld per kandidaat
2015	Man	3.796.127	5572	681
	Vrouw	2.268.627	2361	961
	Totaal	6.064.754	7933	765
2019	Man	4.508.068	5935	760
	Vrouw	2.769.000	2797	990
	Totaal	7.277.068	8732	833

**Het aantal kandidaten is in deze analyse hoger dan het daadwerkelijke totale aantal kandidaten. Dit komt doordat meerdere kandidaten binnen verschillende kieskringen én provincies verkiesbaar waren en daarom dubbel zijn geteld. Deze dubbelgetelde kandidaten zijn niet gecorrigeerd, gezien het aantal stemmen op basis van lijstpositie een belangrijke factor is in deze analyse.*

Bijlage V

IV.1 Voorkeurstemverdeling op vrouwen, Utrecht 2015		
Partij	Aantal stemmen op vrouwelijke kandidaten	Aantal kandidaten – vrouwelijke lijsttrekker
<i>CDA</i>	20.796	20
<i>CU</i>	12.170	9
<i>D66</i>	28.215	17
<i>GL</i>	55.288	21
<i>PvdA</i>	18.971	10
<i>PvdD</i>	8007	7
<i>SP</i>	3204	9
<i>VVD</i>	26.797	9

IV.2 Voorkeurstemverdeling op vrouwen, Utrecht 2015		
Partij	Aantal stemmen op eerste vrouw buiten peiling	Gemiddeld aantal stemmen op een vrouwelijke kandidaat
<i>CDA</i>	972	573
<i>CU</i>	823	586
<i>D66</i>	3275	1834
<i>GL</i>	550	310
<i>PvdA</i>	424	2929
<i>PvdD</i>	352	422
<i>SP</i>	524	1220
<i>VVD</i>	1500	2272

Bijlage VI

V.1 Voorkeurstemverdeling op vrouwen, Utrecht 2019

Partij	Aantal stemmen op vrouwelijke kandidaten	Aantal kandidaten – vrouwelijke lijsttrekker
<i>CDA</i>	6876	12
<i>CU</i>	7613	13
<i>D66</i>	29.350	16
<i>GL</i>	7121	23
<i>PvdA</i>	17.575	6
<i>PvdD</i>	6758	16
<i>SP</i>	13.422	11
<i>VVD</i>	24.997	11

V.2 Voorkeurstemverdeling op vrouwen, Utrecht 2019

Partij	Aantal stemmen op eerste vrouw buiten peiling	Gemiddeld aantal stemmen op een vrouwelijke kandidaat
<i>CDA</i>	1793	1040
<i>CU</i>	773	1352
<i>D66</i>	2539	1660
<i>GL</i>	7021	2633
<i>PvdA</i>	1047	1897
<i>PvdD</i>	4374	1144
<i>SP</i>	822	356
<i>VVD</i>	1293	2977